

1. LA IMPORTÀNCIA DE L'EDUCACIÓ

La importància de l'educació no ha de ser una expressió retòrica però irreal, sinó que, en formes diferents, ha estat, és i serà una realitat decisiva en la construcció i progrés individual i col·lectiu de la humanitat

Cal reconèixer de seguida, si creiem de debò en aquesta importància, que una de les actituds lamentables dels darrers temps és l'abús retòric i la manca d'un compromís real que sigui congruent per part dels seus recitadors a l'hora de fer polítiques educatives ambicioses, ben orientades i feina educadora de debò. Però aquest fet no ens excusa d'insistir-hi, sinó al contrari, ens obliga a carregar-nos de raons i explicar-les perquè els qui no són capaços de passar de les paraules als fets se sentin fortament interpel·lats per les paraules i es comprometin en ferm en l'ordre dels fets.

Intentarem, doncs, un repàs de les raons que estimulen i sostenen el nostre convenciment de la importància de l'educació. Ho farem mirant els tres moments del temps humà —el passat, el present i el futur— i el paper rellevant de l'educació en cada un d'ells. És a dir, que la importància de l'educació no ha de ser una expressió retòrica però irreal, sinó que, en formes diferents, ha estat, és i serà una realitat decisiva en la construcció i progrés individual i col·lectiu de la humanitat.

L'educació en el passat

El passat dels humans és tan llarg —i imprecís, si anem a mirar des de quan som pròpiament humans en la cadena evolutiva— que necessàriament hem de simplificar molt; procurant, però, que la simplificació no sigui, com de vegades és, una falsificació. Podem fer una gran divisió del nostre passat: el passat més antic i profund, anterior a la paraula escrita —formalment, prehistòria— i el passat "lletat" —històric—, amb presència d'escriptura i, per tant, un grau elaborat de llenguatge.

Doncs bé, el consens general entre biòlegs, antropòlegs, paleontòlegs, arqueòlegs i científics afins és que les fases evolutives més intenses en el procés d'humanització —és a dir, les que 'construeixen' més clarament la humanitat dels humans— estan marcades per dos factors principals: el llenguatge i la cooperació. Ningú no ha trobat petges explícites, restes o indicis materials clars, de cap 'sistema educatiu' prehistòric, però hi ha un consens general que tant l'elaboració, perfeccionament i transmissió del llenguatge com l'actitud cooperativa sostinguda són impossibles, inexplicables, sense el que podríem anomenar processos educatius; evidentment, inconscients de ser-ho i absolutament informals, però no per això menys efectius i decisius. L'educació de les criatures humanes en els espais oberts de les tribus caçadores nòmades o en coves i cabanes de refugi més o menys estable de grups agrícoles era indispensable per a l'organització de la cooperació i divisió del treball i era a més impossible si no hi havia una mínima elaboració lingüística. Podríem dir, doncs, que parlar i cooperar ens van fer humans i la parla i la cooperació només eren possibles si hi havia processos de comunicació o transmissió que avui hem de reconèixer com a "educatius", perquè evidentment tant la llengua com les actituds cooperatives s'han d'aprendre. Aprenentatges —o educació— tan rudimentaris com es vulgui, però finalment reals, sense els quals l'espècie humana no hauria aparegut ni prosperat sobre el planeta; podem dir, fins i tot, que si l'espècie humana ha arribat a dominar el planeta —per a bé i per a mal, com sabem— és perquè porta al darrere mil·lennis i mil·lennis de creixement educatiu, d'aprenentatges que, justament com més rudimentaris o primaris ens semblen en aparença, més transcendents resulten; igualment com té més mèrit i transcendència l'educació i els aprenentatges d'un nadó que d'un adolescent, l'educació i els aprenentatges primitius —de la 'infància de l'espècie'— són els més transcendents perquè impliquen el salt qualitatiu des d'una gran incapacitat a notables capacitacions que després només caldrà desplegar; com l'adolescent, que fa aprenentatges certament complexos, però els pot fer gràcies als aprenentatges 'bàsics' o 'radicals' fets a la seva primera infància —com un bon llenguatge, una bona psicomotricitat, una bona socialització—: el que ve després es pot dir que 'ja ve de baixada'.

Parlem ara del passat més conegut, històric, perquè en tenim testimonis molt variats i especialment el testimoni escrit, la cultura literària, filosòfica, artística, que ens informen extensament i profunda de com practicaven l'educació. És impossible aquí parlar de totes les formes educatives conegudes abans del nostre present, però podem destacar-ne dues per fer-nos càrrec de la importància que l'educació ha tingut en la història: l'educació en la Grècia clàssica i l'educació a partir de les modernes revolucions —polítiques i industrials.

Un dels llibres més estimats sobre la Grècia clàssica porta justament per títol, amb un intent de resumir en una paraula el valor global d'aquell món, el mot amb què els grecs antics condensaven la idea d'educació: Paideia, de Werner Jaeger. Aquest autor, com molts d'altres, considera que la 'paideia' —que es pot traduir bé per 'educació', però també per 'cultura' o 'formació'— és com l'ànima o el valor central d'aquella època, que tindria a l'Atenes del segle V aC el seu lloc i moment culminants. No ens interessa tant l'organització del que ara en diem sistema educatiu o escolar —que era mínim— com el 'sentit' educador que volien transmetre als seus infants i joves. Aquest sentit educador, el que podríem anomenar 'objectiu de la paideia', el resumien en una paraula composta, de sonoritat una mica aparatosa per a nosaltres: 'kalokagathia', fusió per a nosaltres intraduïble literalment de 'kalós' —'bell'— i 'agathós' —bo—; per tant, seria una paraula que sintetitzaria dues idees, la de bellesa i la de bondat: una mena de "bella bondat" o de "bondadosa bellesa" que m'ha sembla traduïble també per "elegància d'esperit", on l'elegància reflectiria el valor 'bellesa' i l'esperit, el valor 'bondat'. És a dir, la millor societat atenesa —sens dubte amb graus avui inacceptables de discriminació de dones, esclaus i forasters— s'esforçava a donar al seu jovent eines formatives que els fessin elegants d'esperit, bells i bondadosos alhora. Quina era l'eina principal? La retòrica o art de parlar. Això va donar lloc a l'aparició dels primers professors assalariats, els sofistes, que cobraven, amb escàndol d'alguns, les seves classes; i que sabien que una bona educació lingüística i literària —la Ilíada com a llibre bàsic o de text— i dialèctica —lògica i filosofia— eren decisives humanament, socialment, políticament.

Amb un gran salt endavant, ens trobaríem els progressos educatius derivats de la modernització d'Europa a través de les seves revolucions polítiques i industrials. Els tres segles que ens precedeixen són els que acaben conformant els 'sistemes educatius' que avui coneixem. La principal característica de l'educació en aquests temps és la progressiva universalització de l'educació formal: més nens i nenes progressivament, fins a arribar-hi tota la mainada a cada país, i progressivament més anys d'escolarització és el fenomen bàsic i esperem que irreversible, que està canviant el món més del que ens sembla. Però cal reconèixer que el patró mental que orientava l'extensió del sistema era principalment la preparació de la població per a la producció industrial principalment, i la seva integració laboral o preparació professional en el millor dels casos. Podríem dir, per comparar els dos moments del passat —el grec clàssic i el modern industrial— que es diferenciaven educativament pels ideals últims que defensaven: l'eticoestètic dels clàssics —persones amb 'elegància d'esperit'— i l'utilitari dels moderns —bons treballadors i professionals. Tots dos, però, reconeixien la centralitat dels processos educatius en l'estructura i el funcionament de les seves societats.

L'educació en el present

La noció de 'present' té límits imprecisos: necessàriament és més que un instant, però menys que un segle, o que una dècada, o que unes hores? Difícil de dir: depenent del context, el present s'allargassa més o menys cap endarrere. Nosaltres podríem fixar convencionalment el present educatiu en l'inici del segle XXI. Els qui van néixer l'any 2000 ara entren a la universitat; per tant, estan en plena formació, ells són el present educatiu més clar. En el nostre entorn europeu seran sens dubte la generació més ben formada; ja és un tòpic dir que l'anterior i la seva són "les més ben formades de la història"; i sens dubte, si entenem 'formació' en sentit escolar, curricular o acadèmic és veritat. Entre altres, destaquem alguns elements que els han anat a favor: ningú no ha quedat fora del sistema escolar —tot i que cal reconèixer molts problemes d'abandonament prematur— i molts poden accedir als nivells més alts de formació —tot i que encara no prou—; el sistema està molt més

ben dotat materialment i organitzativament que anys i —no diguem— dècades enrere; el currículum s'ha modernitzat i els mètodes d'ensenyament han avançat espectacularment; la formació rebuda pels seus mestres i professors és molt millor que temps enrere; aspectes qualitatius com la voluntat inclusiva, la internacionalització, el compromís amb la recerca, l'orientació i assistència psicopedagògica, etc., permeten parlar d'una situació globalment molt positiva.

Altra cosa és si, ampliant el zoom de la perspectiva educadora —és a dir, anant més enllà del pur 'sistema escolar'— ens preguntem si l'educació familiar, cívica, ètica, estètica, social o democràtica és pitjor, igual o millor que en altres moments històrics. Segurament no és molt millor —i probablement pitjor en bastants casos— per algunes raons que mereixen atenció; i que expliquen segurament un cert 'desencís educador' que es percep difusament, però profusament, malgrat la relació feta d'aspectes positius del nostre present educatiu. Esmentem alguns elements de la vida social present que, sense que ho sembli a primer cop d'ull, alteren la qualitat educadora desitjable, que no pot dependre només d'un bon 'sistema escolar': per exemple, la creixent desigualtat social, l'estil de vida individualista, la competitivitat i el mercantilisme en les relacions, la desorientació de les famílies —trencat per sort el model 'únic' de família tradicional—, la irrupció de la tecnologia amb una gran força ja a l'etapa infantil, la crisi sistèmica de les democràcies, etc. Tots aquests elements, que podrien desplegar-se encara en "detalls" —però ara no hi podem entrar— com la dualització progressiva del sistema escolar, alteren més profundament del que sembla el 'resultat formatiu' del nostre jovent. Aquest resultat fa possible paradoxes com que avui un noi o una noia de vint-i-pocs anys sumi alguns graus i màsters, potser algun doctorat, diversos idiomes, coneixement de països i pràctiques ben fetes en empreses, etc. i, alhora, manifesti actituds insolidàries davant d'injustícies flagrants i desigualtats lacerants, faci plantejaments agressius en la competició per obrir-se camí, senti allunyament de les formes i els valors de la democràcia i distància altiva de qualsevol procés participatiu, tingui ignorància i menyspreu de la lectura i de qualsevol activitat cultural i es comporti amb un baix sentit de la responsabilitat... Certament això és una caricatura, però no és inversemblant; i pot resumir una pa-

radoxal trista: que les generacions més ben 'ensenyades' de la història no siguin les més ben 'educades', perquè parts importants de la seva personalitat no han estat conreades i, sobretot, no han gaudit d'un context educador. Aquest context no és reconegut habitualment com a 'educador', però de fet ho és, i de manera profunda i decisiva: és el que deriva de la família —la que sigui i com sigui, però família—, de la ciutat, de la societat, del món i la seva organització econòmica, social i política, que no deixen de desprendre, vulguin o no vulguin, valors educadors o deseducadors de les persones en la seva integritat.

El problema de fons deriva d'una combinació complexa de factors dels quals convé destacar-ne un —perquè no s'hi pensa prou—: el 'patró' clàssic de l'ideal d'excel·lència personal eticoestètica ens ha quedat molt lluny —no només cronològicament, sinó conceptualment—, sobretot perquè ha estat substituït, com vèiem, pel patró 'utilitari' propi de la societat industrial que arriba a la seva plenitud en el segle XX i s'estén cap al XXI. I aquest patró utilitari, al servei de la millor i la màxima producció econòmica possible, té una pulsio íntima reduccionista, simplificadora i, al capdavall, empobridora: no pot 'perdre temps' —perquè és un pecat greu en contextos obsessionats amb la producció i la competitivitat— a conrear la integritat personal, a cuidar-se de les emocions, a fomentar la relació social oberta, participativa i fins i tot lúdica, a gaudir de la creativitat i el lliure consum cultural, a generar debat democràtic i a exercir la responsabilitat personal i social; tot això, almenys en aparença, és considerat 'improductiu' econòmicament i, per tant, es pensa que no s'hi ha d'esmerçar cap esforç, ni econòmic, ni organitzatiu, ni de nous i més pedagògics mètodes d'aprenentatge —si no són els que la doctrina productivista ja té catalogats en exclusiva al seu servei.

Però les persones no poden assolir la seva plenitud si els processos educatius es redueixen —per això parlem de 'reduccionisme' del patró industrial— a ensenyaments purament instrumentals. Un exemple clar del predomini d'aquest model és que molts estudiants, però també i sovint encara més les seves famílies, plantegen les decisions de tria d'opcions dels seus estudis de batxillerat o formació professional i d'universitat sota una perspectiva gairebé única:

les 'bones sortides laborals i salarials'; podríem dir que l'obsessió productivista del món empresarial troba el seu correlat perfecte en l'obsessió juvenil i familiar de ser bons productors. La majoria d'aspectes importants de la vida personal queden sacrificats a aquesta suposada 'exigència realista'. Aquesta crítica a l'ideal educatiu utilitari o productivista no va contra la necessitat evident d'una economia forta i competitiva, sinó contra el seu dogmatisme excoent de la formació en molts valors nuclears de la nostra condició. Un plantejament de plenitud de desplegament personal no hauria de quedar mai com a menys 'realista' que un plantejament de bona sortida laboral i salarial al servei del creixement i la competitivitat econòmica.

I això, que val per al nostre present, ja valia per al nostre passat i, sobretot, valdrà —i segurament valdrà més, com veurem— per al nostre futur.

L'educació en el futur

Si els límits del present ja eren imprecisos, què hem de dir dels del futur? De fet, el futur en si mateix és irreal, és una pura projecció 'present' d'expectatives —en el millor dels casos—, previsions —poc o molt realistes— o temors —en el pitjor dels casos—, que s'alimenta, perquè no pot ser d'altra manera, de l'experiència i l'anàlisi del passat i del present i de la capacitat imaginativa i conjecturadora que la nostra intel·ligència ha anat desenvolupant al llarg de l'evolució; probablement els homínids tenien molta menys 'consciència de futur' —també pel fet de viure un present més difícil de mera supervivència diària— que nosaltres. El fet és que nosaltres tenim molt desenvolupada aquesta consciència i, per què no dir-ho, una clara preocupació pel futur. Al mateix temps que tenim expectatives positives vinculades al progrés de les ciències de la vida i de moltes tecnologies, com la intel·ligència artificial i la robòtica, facilitadores del treball, del benestar, de la comunicació, etc., sabem que el risc d'un ús al marge de l'ètica de segons quins avenços científicotecnològics pot acabar amb molts valors humans i socials que considerem principals: des del dret a la intimitat a la mateixa llibertat, però fins i tot —si no fem seriosament polítiques de verita-

ble sostenibilitat—, estem en risc de destruir el valor mateix de la vida humana sobre el planeta. No hem de ser apocalíptics, però tampoc ingenus. L'educació, en aquest context, quina importància té o hauria de tenir? Com podem conjecturar la seva aportació a un futur amb límits imprecisos, però necessàriament curts, perquè un futur llunyà és el més semblant a una pura ficció? No podem projectar-nos racionalment —i encara amb grans reserves— gaire més enllà de tres o quatre generacions, com a molt fins a finals d'aquest segle.

Doncs, bé, la primera cosa que sembla que el nostre futur no pot eludir és la persistència de les condicions bàsiques de la persona: corporalitat, racionalitat, emocionalitat, ètica, estètica i socialització. Això és obvi, però convé recordar-ho per evitar l'anomenat "efecte túnel" —que tothom passi per força per un únic camí— que pot provocar l'obsessió, derivada encara del patró utilitari, per formar les persones només o principalment perquè s'adaptin a —o en el millor dels casos siguin bones 'conductores' de— les eines formidables que ja estan apareixent. Eines, com dèiem, que poden resumir-se en el món complex i potent de la intel·ligència artificial i el seu paral·lel o company de la robòtica. No és aquest el lloc per tractar del greu problema que es planteja en el món laboral, el de la competència pels llocs de treball no ja entre persones sinó entre persones i robots. Però sí que aquest problema té una derivada principal: què ha de fer l'educació davant d'aquest panorama? I sobretot, què ha de fer si, encara ara sota el predomini del 'patró utilitari', una de les previsions de futur més reiterades és que cada dia sabem menys quins seran els oficis del futur? Si la gran preocupació educativa de molta gent és encertar l'estudi que porti a la 'millor' professió o ofici, què passa quan no sabem quins oficis actuals continuaran, quins continuaran però canviats, quins desapareixeran i, encara més, quins de nous n'apareixeran?

La resposta a totes aquestes qüestions —i les que s'hi associen o se'n deriven— ha de ser necessàriament de gran modèstia epistemològica, és a dir, conscient de la dificultat d'encertar i, per tant, allunyada de cap esperit dogmàtic. Però no es pot renunciar a l'esforç d'intentar-ho. Intentem-ho, doncs.

Alguns estudis —que no deixen de ser conjecturals, però intenten ser seriosos— diuen que el canvi social serà molt intens, especialment en allò que afecta la feina de les persones; moltes feines seran substituïdes per robots o altres ginyes, però sembla que es pot assegurar que continuaran vigents i fetes per persones aquelles feines que podríem anomenar de servei interpersonal, especialment sanitàries i educatives; però també les de més alt compromís de direcció en diversos àmbits, lligades a sentit estratègic i a gran capacitat d'anàlisi i conceptualització. En aquests mons creixerà segur una gran varietat de suports tècnics, però l'exercici principal de la medicina, la infermeria, l'educació i la gestió estratègica continuarà a mans de les persones. En educació tothom té clar que només una persona pot trametre valors personals a una altra persona, fins i tot si un robot pot tenir molta més informació que la que pot tenir el més savi dels professors; perquè sabem que educar és molt més que trametre i emmagatzemar dades: és ni més ni menys que encomanar osmòticament valors que només poden ser assumits per la presència de la persona que els practica com a educadora, per la seva imitació i per l'emoció compartida entre educador i educand. Valors que no són només ètics o estètics o socials, també coneixements teòrics —on semblaria que les màquines ens poden guanyar—, però precisament els millors coneixements són aquells que, a diferència de l'acumulació de dades fredes on la màquina és segur que ens guanyarà, van associats al sentit crític, a la capacitat contextualitzadora, a la perspectiva processual, a l'exigència autocorrectiva; i aquestes condicions les màquines no les tenen i, en el cas que les poguessin imitar, no les podrien transmetre perquè són condicions de profund caràcter humà; perquè, per exemple, quin sentit del context social pot tenir una màquina, si no és un ésser social amb tot el que representa ser-ho —emocions positives i negatives, conflictivitat espontània i intencionada, capacitat de consens, de dissens, de pacte, de lleialtat i traïció, d'engany i d'autoesmena...? I és sabut que sense context no es comprèn bé cap text.

Es considera, doncs, que les necessitats de la societat futura són mal servides actualment per l'educació de patró utilitari; preparen més per a feines que desapareixeran que per a les feines —imprecises encara, però endevinables en el sentit que dèiem— del futur.

Els serveis interpersonals i els analíticosimbòlics i estratègics requeriran el que resumidament apuntem: un ús ric i exigent del llenguatge, un esperit de mètode científic, és a dir, de pensament crític i autocorrectiu, un sentit històric dels processos humans i socials i una sensibilitat artística; i, encara, capacitat abstractiva —que va molt lligada al bon llenguatge—, pensament sistèmic i capacitat col·laborativa. És a dir, una força mental, una riquesa i elegància d'esperit que ja els clàssics volien per al seu jovent.

Per tant, precisament des del punt de vista que en dèiem 'utilitari', sembla que s'està reclamant abandonar el patró utilitari actual i orientar l'educació futura cap a aquelles capacitats més específicament humanes —perquè per a la resta ja hi haurà màquines magnifiques—, precisament perquè en allò específicament humà les màquines no hi tindran res a fer. No hem d'estar contra la intel·ligència artificial, que ja tenim entre nosaltres i que creixerà espectacularment, sinó que l'hem de rebre des del foment de la màxima i exclusivament humana intel·ligència natural, on l'altra no hi té res a fer. A més creixement de la intel·ligència artificial, més conreu de la intel·ligència natural, que precisament està connectada a uns mons inassolibles per a les màquines: el món emocional, el món creatiu, el món social.

Al final descobrirem que el patró eticoestètic dels clàssics té uns valors que havien quedat amagats en el patró utilitari modern i que tindran una alta eficàcia, també utilitària en un cert sentit, en el futur previsible. Per tant, caldrà una recuperació del clàssic i una superació alhora del modern, sense negar l'interès que també té el patró utilitari. El patró educatiu del futur, doncs, sembla que hauria de ser la síntesi del clàssic i del modern. Ara *només* cal posar-s'hi. Perquè no es pot negar que, si l'educació ha estat sempre important, sembla que per al futur complex i reptador que hem conjejurat modestament és absolutament essencial i decisiva.

Joan Manuel del Pozo i Àlvarez

Professor de Filosofia i Síndic de la Universitat de Girona
Exconseller d'Educació i Universitats
de la Generalitat de Catalunya